

J.S. BACH - INVENTIES, PRELUDES, SINFONIA'S

Wie deze collectie kortere werken van Johann Sebastian Bach eerst stuk voor stuk beluistert en daardoor aangespoord ze daarna liefst ook stuk voor stuk zelf gaat studeren en spelen, kan zich bijna een leerling van de grote Bach noemen. Immers, in deze collectie presenteert Bach zich bij uitstek als een van de belangrijkste pedagogen van zijn tijd. Zowel voor klavecinisten, pianisten en organisten als voor jonge componisten.

Want het leren bespelen van een instrument, het een ander leren bespelen van dat instrument en het leren componeren gingen bij hem hand in hand. Alleen zo was een goede overdracht van kennis en ervaring gegarandeerd. Wie bij Bach de leer ging, werd dan ook als een lid van de familie beschouwd. Praktisch was het voor Bach dan wel niet altijd mogelijk zijn leerlingen daadwerkelijk in huis op te nemen (zijn eigen grote kinderschaar belette hem dat), maar ook dan kwamen zij elke dag aan huis en werden van dag tot dag begeleid. Geen leerschool is immers beter dan de dagelijkse, zoals ook zijn Franse collega en tijdgenoot Couperin van mening was.

Bachs leermethode begon bij een juiste stand van hand en vingers. Gewicht, drukkracht, snelheid en ontspanning moesten als vanzelfsprekend door en door beheerst worden voordat de volgende stap gezet kon worden, het spelen van de eerste stukken muziek. Bij alles wat hij onderwees gold dat een goed voorbeeld goed doet volgen. Bach speelde veel voor en liet zijn leerlingen zien, horen en voelen hoe het moet. Met begrip en inzicht moest de leerling stap voor stap zich alle noodzakelijke techniek en kennis eigen maken.

Zo zijn ook de 15 tweestemmige Inventies en 15 driestemmige Sinfonia's opgezet, evenals het gehele Clavier-Büchlein waarvan zij een onderdeel vormen, dat hij in de laatste jaren in Cöthen voor zijn oudste zoon Wilhelm Friedemann (en deels ook samen met hem) heeft vastgelegd. Het uitgangspunt voor de Inventies en Sinfonia's (tegenwoordig spreken we in de regel van twee- en driestemmige inventies) is om, zoals Bach in een korte wervende tekst vermeldt, enerzijds liefhebbers van het klavier en vooral zij die leergierig zijn in het tweestemmige en na voldoende vooruitgang ook driestemmige klavierspel te onderrichten (en hen daarbij te leren een mooie zingende toon of cantabile te ontwikkelen), anderzijds deze zelfde leerlingen een degelijke smaak inzake het componeren te verschaffen.

Bij het componeren gaat het bovenal om de juiste inventio of vindingrijkheid: een samengaan van kennis, combinatorisch vermogen (de compositio), voorstellingsvermogen en fantasie. Met enkel inspiratie komt men er niet. Componeren was zeker tot in het begin van de 19e eeuw in de eerste plaats een wetenschap en vergde zoals elke wetenschap veel studie, liefst op basis van goede voorbeelden. Zoals Bach zelf het vak leerde door de muziek van zijn grote Italiaanse en Duitse voorgangers en oudere tijdgenoten te kopiëren, zo zijn de Inventies en Sinfonia's, de vele korte oefenstukken in de klavierboeken voor Wilhelm Friedemann en Anna Magdalena Bach, de Clavier-Übungen, Das wohltemperierte Klavier en Die Kunst der Fuge voor zijn vele leerlingen bedoeld, als bron om zich aan te laven, een bron zo rijk als we in de muziekgeschiedenis geen tweede kennen.

Door al deze composities stuk voor stuk door te spelen, te analyseren, over te schrijven, te imiteren en tenslotte als basis voor eigen werk te gebruiken, wordt het gehele vakgebied van de 'compositio' en de 'inventio' voor een ieder ontsloten. Van eenvoudig naar complex, zonder en met modulaties, in abstracte canons en fuga's, maar ook in elegante dansen en weelderige aria's. En telkens weer worden we verbluft door Bachs melodische en harmonische inventiviteit, de zeggingskracht van elke individuele stem. Zelfs de meest simpele wending getuigt van zijn bijzondere muzikale generositeit.

De basis voor de Inventionen, Sinfonia's en Preludes wordt gevormd door het leren vertrouwen op de natuurwetten van het contrapunt. Wie zich aan de regels van het spel houdt ten aanzien van zinsbouw, ritmische variatie en harmonische modulaties, kan bijna geen fouten maken. De twee en drie stemmen imiteren elkaar, soms alleen aan de kop, soms over vele maten, soms - als in een canon - strikt en volledig. In korte tussenspelen kunnen de teugels even vieren en is ruimte voor sequensen (eenzelfde motief wordt op verschillende toontrappen herhaald) en modulaties (van de ene toonsoort naar de andere). Hoofdthema en tegenstem moeten ieder een eigen karakter bezitten en tevens volmaakt op elkaar aansluiten, en dat zowel gelijktijdig (dus wanneer ze tweestemmig tezamen klinken) als na elkaar, wanneer de tegenstem als verlengde van de hoofdstem dient. Slechts in een enkele driestemmige Sinfonia speelt Bach met een 'vrije' derde stem tegen een strikt tweestemmig bovenwerk.

Aanzienlijk vrijer gaat hij te werk in de vele korte Preludia, zoals het zestal uit het klavierboekje voor Wilhelm Friedemann Bach, het zestal uit de verzameling van Johann Peter Kellner en de zes preludes 'à l'usage des Commençants' (voor het gebruik door beginners, zoals in een postume uitgave rond 1780 vermeld staat). In hoeverre al deze Preludes inderdaad van de hand van Bach zijn is niet overal even duidelijk. Ook dat was een onderdeel van zijn leermeesterschap: hij hield menigmaal ook bij het schrijven de hand van zijn leerlingen vast.

Zo is het niet ondenkbaar dat de derde en zesde Prelude uit de eerste set (BWV 925 en 927) door Wilhelm Friedemann zijn gecomponeerd, zij het onder supervisie van zijn vader. De eerste vier Preludes uit de tweede set (BWV 939-942) zouden eveneens van een leerling kunnen zijn, terwijl BWV 943 en BWV 999 zeker van Bach zelf zijn. Laatst genoemde was aanvankelijk bekend als prelude voor luit, maar werd in het begin van de 19e eeuw - met name door toedoen van Czerny - een echte hit als 'étude' voor piano. De derde set (BWV 933-938) is met grote zekerheid geheel en al van de hand van Bach.

Hoewel de Inventionen, Sinfonia's en Preludes tot de strikte composities gerekend moeten worden, waarbij het dus bovenal gaat om het contrapuntische, vooral imitatorische spel tussen de stemmen, geeft Bach zelf menigmaal aan waar in de stemmen versieringen kunnen worden opgenomen. Daarbij kent ook het spel der versieringen zijn regels. Bach heeft ze keurig aangereikt. Dat neemt echter niet weg dat hij het aan de goede smaak van de uitvoerenden overlaat naar eigen believen zijn noten verder te versieren en te omspelen.

Leo Samama, 1999